

*Scripturarum* ab Apostolis ad Ecclesias perveniret velut in *propositione complexa*, quae doctrinam de inspiratione singulorum librorum continebat implicitam, et proponeretur magis usu et praxi quam diserta et instanti de libris singulis praedicatione; hinc fieri potuit et factum esse novimus, ut posterioribus temporibus intra ipsos fines Ecclesiae ex causis externis, de quibus inferius dicemus, orientur haesitationes quaedam ac dubia de libris illis veteris Testamenti, quos viri docti in Iudaeorum canone non haberi monebant. Ita a primo stadio consuetudinis ecclesiasticae in simplici fide fundatae transitus factus est ad stadium secundum alicuius controversiae et obscuritatis. Recole, quae diximus Tract. de Tradit. th. XXIII.

II. Ex hoc ipso periculo obscuritatis necessitas orta est pastoribus et doctoribus Ecclesiae ad custodiam et explicationem depositi iam etiam diserta doctrina expressisque decretis Traditionem ab Apostolis et a Patribus antecessentibus acceptam muniendi, ac valorem consuetudinis ecclesiasticae vindicandi.

1°. Celeberrimum est Hipponense Concilium totius Africae habitum VIII. Idus Octobris anno 393. (Hard. I. p. 882.). Canonum huius synodi compendium miserunt Episcopi provinciae Byzaceniae ad Concilium Carthaginense III. (sub Aurelio) anno 397, in quo lecti et iterum confirmati sunt. In his statutis Hipponensibus XXXVI<sup>m</sup> ita decernit. « *Ut praeter Scripturas canonicas nihil in Ecclesia legatur sub nomine dicinarum Scripturarum.* Sunt autem canonicae Scripturae: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Iesu Nave, Iudicum, Ruth, Regnorum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Iob, Psalterium Davidicum, Salomonis libri quinque, duodecim libri Prophetarum, Esaias, Ieremias, Daniel, Ezechiel, Tobias, Judith, Hester, Hesdrae libri duo, Machabaeorum libri duo. Novi autem Testamenti Evangeliorum libri quatuor, Actus Apostolorum liber unus, Pauli Apostoli epistolae tredecim, eiusdem ad Hebraeos una, Petri duae, Ioannis tres, Iacobi una, Iudae una, Apocalypsis Ioannis. Ita ut de confirmando isto canone transmarina Ecclesia consulatur. Liceat etiam

legi passiones martyrum, cum anniversarii dies eorum celebrantur » (Opp. Leonis M. ed. Ballerini T. III. p. 98. et in Collect. Mansi T. III. p. 924.). In Concilio Carthaginensi III. in edd. idem est canon XLVII. (Mansi ib. 891.). Idem decretum eodem servato ordine librorum repetitum est canone XXIX. in Concilio Carthaginensi anni 419 (quod vulgo dici solet VI.) celebrato ab Episcopis circiter 218 coram legatis Romanae Sedis Philippo et Asello presbyteris. Solum conclusio mutata est in hunc modum. « Hoc etiam fratri et consacerdoti nostro Bonifacio urbis Romae Episcopo, vel aliis earum partium Episcopis pro confirmando isto canone innotescat, quia a Patribus ita accepimus in Ecclesia legendum » (Dionys. Exig.: « a Patribus ista accepimus in Ecclesia legenda ») Opp. Leonis M. l. c. p. 643.

Circa tempus Concilii Carthaginensis III. anno 397. s. Augustinus (Doctr. christ. l. II. c. 8.) (1) eodem omnino libros tamquam canonicos consignavit licet ordine paulum diverso. Post numeratos libros Octateuchi, quatuor Reg. et duos Paralip. sequuntur « Iob et Tobias et Esther et Judith et Machabaeorum libri duo et Esdrae duo.... deinde Prophetiae, in quibus David unus liber Psalmorum, Salomonis tres, Proverbiorum, Cantica Cantorum et Ecclesiastes. Nam illi duo libri, unus qui *Sapientia* et alius qui *Ecclesiasticus* inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur; nam Iesus Sirah eos (2) conscripsisse constantissime perhibetur, qui tamen quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt. » Sequuntur postremo 12 Prophetiae minores et 4 maiores (3).

(1) Libros primos duos et maiorem partem III. de Doctr. Christ. scripsit Augustinus paulo post susceptum episcopatum. Partem reliquam l. III. et l. IV. complevit diu postea circa annum 426, quando libris suis retractandis operam impendit.

(2) Librum etiam Sap. a Iesu Sirach scriptum esse Aug. tum putabat, quod postea retractavit (Retract. II. c. 4. n. 2.).

(3) Ab Augustino sicut a Conciliis Africanis ceterisque PP. Baruch comprehensum fuisse sub nomine Ieremiae non solum inde constat, quod textum ex Baruch citat expresse nomine Ieremiae contr. Faust. XII. c. 43. sed ex diserta etiam attestatione. Citato enim Bar. III. 36. subdit: « Hoc testimonium quidam non Ieremiae sed scribae eius adtribuunt, qui vo-

« His quadraginta quatuor libris *ceteris Testamenti terminatur auctoritas*; novi autem quatuor libris Evangelii (nominantur singuli Evangelistae), quatuordecim epistolis Pauli Apostoli (singulae recensentur), Petri duabus, tribus Ioannis, unâ Iudae, et unâ Iacobi, Actibus Apostolorum libro uno, et Apocalypsi Ioannis libro uno. *In his omnibus libris timentes Deum et pietate mansueti quaerunt voluntatem Dei.* »

2°. In Romana Ecclesia ad quam Patres Africani appellabant, eundem viguisse canonem constat ex epistola, qua anno 405. Innocentius I. respondit ad quaesita Exsuperii Tolosani. Ita habet ep. 6. c. 7. (ed. Constant. p. 795.). « Qui vero libri *recipiantur in canone*, brevis (i. e. indiculus) annexus ostendit: Moysi libri quinque... Salomonis libri quinque, Psalterium; item historiarum, Job liber unus, Tobit liber unus, Hester unus, *Judith* unus, *Machabaeorum duo* (1), Esdrae duo, Paralipomenon libri duo. Item novi Testamenti » etc. Sicut vero Episcopi Africani ad Traditionem a Patribus antecedentibus transmissam provocabant, ita Pontifex ipso initio epistolae protestabatur, se docere quod sequendum « custodita series temporum demonstraret ».

Gelasius Pontifex in Concilio septuaginta Episcoporum anno 496. in decreto de libris recipiendis eosdem nullo dempto nulloque addito enumerat. Ex diversitate inscriptionis codicum videtur colligi probabilissime, decretum idem fuisse iterum editum ab Hormisda Pontifice (anno 514. ad 523.), cui tribuitur in antiquissimo codice Urgellensi et Iurensi, in quo habet hunc titulum praefixum: « Incipit decretale in urbe Roma ab Hormisda Papa editum. » In textu: « De Scripturis divinis quid *universaliter catholica recipiat Ecclesia*, vel post haec quid vitare debeat. Ordo de veteri Testamento, *quem sancta et catholica Romana suscipit et honorat Ecclesia*, iste est: Geneseos I. I. » etc. Nihilominus in codicibus plerisque decretum istud tribuitur Gelasio et

cabatur Baruch, sed Ieremiae celebratius (i. e. communiori usu) habetur « Civ. Dei XVIII. c. 33. n. 1. cf. supra p. 410.

(1) Adverte tam ab Augustino quam ab Innocentio libros Machabaeorum collocari ante libros protocononicos Esdrae.

synodo Romanae 70 vel 72 Episcoporum, atque sub eius nomine susceptum est in collectionibus canonum Burchardi et Gratiani (1). Vide Mansi Conc. T. VIII. p. 151. et Supplem. Concil. T. I. p. 355. sqq.; Ios. Blanchinum in Vitis RR. Pontificum T. IV. p. LXI; Hefele Hist. Concil. T. II. p. 597.

3°. Ex Conciliis Africanis et decretis Pontificum idem Scripturarum catalogus cum aliis statutis susceptus est circa tempus Gelasii Pontificis in eas quae inscribuntur « Constitutiones Sedis Apostolicae » Opp. s. Leonis ed. Baller. T. III. p. 98, et deinceps in alias vetustas collectiones canonum, Dionysii Exigui saeculo VI. (Opp. s. Leonis T. III. p. CLXXIV. sq.), Ferrandi Carth. can. 228. item saec. VI; Cresconii can. 299. exeunte saeculo VII. (Bibl. Max. PP. T. IX. p. 486. 494.); tum in collectionem Hispanicam saec. VII. (Opp. Leonis p. CXC. sq.), Burchardi incunte saec. XI, Ivonis saec. XI. mediante, Gratiani saec. XII. Huiusmodi autem collectiones praesertim Dionysiana et postea Gratiana cum pervulgatae essent et saltem Episcopis universoque Clero notissimae in tota Ecclesia occidentali, patet hanc ipsam Conciliorum et Pontificum doctrinam de canone Scripturarum in tota Ecclesia saltem latina de qua nunc loquimur, fuisse universalem. Unde saeculo VIII. s. Nicolaus I. Pontifex ad decretum Innocentii I. ita appellabat, ut illud ubique et sine controversia notum esse supponens, ex ipsa integri canonis Scripturarum per universam Ecclesiam receptione ab

(1) In cod. vetusto collectionis canonum Dionysii Exigui et in cod. Frisingensi adscribitur hoc decretum Damaso Pontifici. Cf. Ballerini Opp. s. Leonis T. III. p. CLI. sqq.

In cod. Lucensi, ex quo illud vulgavit Mansius, et in Vaticano ex quo edidit Fontaninus, deest tota prima pars continens catalogum Scripturae, haecque formam Mansius credidit primitivam, cui assentitur Hefele, ut adeo index Scripturarum censi deberet additus ab Hormisda Pontifice. Mihi quidem videtur contextus huic hypothese repugnare, praesertim ut est in cod. Vaticano. Incipit ibi decretum his verbis: « *Post propheticas et evangelicas atque apostolicas Scripturas*, quibus Ecclesia catholica per gratiam Dei fundata est, *etiam illud* intimandum putavimus, quod » etc. Ergo evidenter praecessit enumeratio Scripturarum, quae a librario ommissa est, forte quod eam notissimam esse sciret.

Innocentio imperata, argumentum duceret ad probationem alterius rei, de qua tum agebatur (1).

4. Scriptores ecclesiastici latini qui in suis operibus exegeticis, dogmaticis, liturgicis inde a saeculo VI. indices librorum sacrorum consignarunt, eundem habent *canonem plenum* nullo libro dempto nullo addito, nec profecto consignerunt aliud, nisi quod suo tempore in Ecclesia repererunt a maioribus traditum. Ita ss. librorum catalogum conscripserunt Cassiodorus saec. VI. divin. institut. cc. 1-9. 13. 14; Isidorus Hisp. saec. VII. qui ter eundem proponit ed. Arevali T. III. p. 241; T. V. p. 190; T. VI. p. 372; Ildephonus Toletan. de ordine baptism. c. 79. in miscellan. Baluzii, T. VI. p. 57; Eugenius Toletan. (apud Hodium l. c. p. 654.).

Saeculi VIII. est decretum Leonis III. Pontificis editum a Iosepho Blanchinio in Vindic. canon. Script. p. CCCV. « Legitur autem omnis Scriptura divina sancti canonis ab initio anni ad finem in Ecclesia s. Petri hoc ordine » etc. A medio Octobri legi dicuntur: « liber Salomonis (quo comprehendebantur quinque sic dicti sapientiales), et *Mulierum* (i. e. Ruth, Iudith, Esther) (2) atque *Machabaeorum* et *liber Tobi* usque Kal. Decembris » (3). Saeculi IX. ineun-

(1) Probat videlicet Nicolaus, decretales epistolae Romanorum Pontificum suscipiendas esse, etiamsi collectionibus canonum non sint insertae, hoc utens argumento: « si vetus novumque Testamentum recipienda sunt, non quod codici canonum (corpori Iuris) ex toto habeantur annexa, sed quod de his recipiendis sancti Papae Innocentii prolata videtur esse sententia, restat nimirum, quod decretales epistolae Romanorum Pontificum sunt recipiendae, etiamsi non sunt canonum codici compaginatae, quoniam inter ipsos canones unum beati Leonis capitulum constat esse permixtum, quo ita omnia decretalia constituta Sedis apostolicae custodiri mandantur, ut si quis in illa commiserit, noverit sibi veniam negari » Nic. ep. ad Episcop. Galliae (Hard. V. p. 592.).

(2) In Sacramentario Gallicano cod. Bobiensis saec. VII. habetur « Capitulum de veteri Testamento canonizatum... Liber Genesis... Libri *Mulierum Ruth, Sterh* (Esther), *Iudith*, *Machabaeorum* libri duo, *Iob* et *Tobias* libri singuli » etc. Mabillon. Museum Italic. T. I. p. 396.

(3) In libro qui dicitur *Comes* et adscribitur s. Hieronymo, quamvis post Hieronymum auctus sit, ut illum edidit B. Card. Thomasius, reperiantur assignatae lectiones ex plerisque deutero-canonicis. Ex *Sapientia* quo nomine designantur tres libri Prov. Sap. Ecclesi., lectiones sunt

tis est catalogus versibus descriptus, et codex Scripturarum Theodulphi Aurelianensis in Opp. Sirmondi T. II. p. 1046. Eodem saeculo floruit Rhabanus Maurus, qui l. II. c. 53. de instit. Clericorum haec testatur. « Pronuntiantur autem lectiones in Christi Ecclesiis de Scripturis sanctis... Hi sunt ergo libri V. T. quos ob amorem doctrinae et pietatis legendos recipiendosque Ecclesiarum Principes tradiderunt. » Sequitur catalogus comprehendens omnes et solos libros, quos habemus in canone Tridentino.

Ineunte saec. XII. Honorius Augustodunensis in Gemma animae l. III. c. 118. Bibl. Max. PP. T. XX. p. 1128. consignavit libros Scripturae in divinis officiis legendos, qui sunt iidem omnes et soli comprehensi in canone Tridentino. Ex eodem saeculo habemus in Historia Scholastica Petri Comestoris enarrationem omnium librorum Scripturae. Ubi incipit enarrare librum Iosue, commemorat ex s. Hieronymo divisionem canonis hebraici in tres ordines cum haec adnotatione: « Iob, David, tres libri Salomonis, Daniel, Paralipomenon, Esdras, Hester (scilicet pertinent ad tertium ordinem Hebraeorum). Sapientia, Ecclesiasticus, Iudith, Tobias Pastor (1), Machabaeorum apocrypha sunt, quod auctor ignoratur eorum; sed quod de veritate non dubitatur, ab Ecclesia recipiuntur. Si autem nec auctor nec veritas sciretur, non reciperentur, ut liber de Infantia Salvatoris et de Assumptione B. Mariae Virginis » fol. 82. ed. Lugdun. 1542. Clarius adhuc explicat, quid ipse nomine *apocryphi* intelligat, in principio enarrationis l. Tobiae fol. 146. Ad animadversionem suam quod liber Tobiae a Iudaeis inter apocrypha, a s. Hieronymo inter hagiographa computatur, addit: « Recole supra in principio Iosue di-

frequentes e. g. Prov. n. 106. 108. etc. Sap. n. 80. 110. etc. Ecclesiastic. n. 11. 44. 107. etc.; praeterea ex 2. Mach. n. 43. 231; ex deuteroec. Esth. n. 49; ex deuteroec. Dan. n. 59. 71. 91; Tob. n. 217. In alio Lectionario a B. Thomasio ex codicibus collecto *Baruch* inducitur nomine Ieremiae num. 7.

(1) Si non est error editoris in conjunctione vocum, quod tamen probabilissimum videtur, Petrus Tobiam aut Tobiae librum Pastorem nominari putasset. Desumpta autem haec sunt ex s. Hieronymi prologo galaeo: « Sapientia... et Tobias et Pastor non sunt in canone. »

ctum, quod apocryphum dicitur, vel cuius auctor incertus, vel cuius materia incerta. De materia autem huius (libri) patet et constat. Hagiographum sacra Scriptura interpretatur, et sic quaelibet Scriptura (i. e. quivis liber pertinens ad Scripturam) sacra potest dici. »

Petrus Blessensis hoc saeculo XII. enumerat primo secundum s. Hieronymum libros canonis hebraici triplici ordine *Legis, Prophetarum et hagiographorum*. Sed monet de pleniore canone christiano. « Quartus est apud nos (Christianos) ordo V. T. eorum librorum, qui in canone Hebraeorum non sunt. Quorum primus *Sapientiae* liber est, secundus *Ecclesiasticus*, tertius *Tobias*, quartus *Iudith*, quintus et sextus *Machabaeorum*, quos licet Iudaei inter apocrypha separent, *Ecclesia tamen Christi inter divinos libros et honorat et praedicat*. In novo autem Testamento duo sunt ordines » etc. De division. et scriptor. libror. sacerorum (Bibl. Max. PP. T. XXIV. p. 1268.). Eandem canonem saec. XIII. Vincentius Bellovacensis (Specul. doctrin. l. XVII. 33.) aliique multi consignarunt usque ad Concilium Florentinum.

In hoc Concilio summus Pontifex Eugenius IV. in Bulla seu decreto « *Cantate Domino* » declaravit Iacobitis doctrinam Ecclesiae catholicae, atque inter alia capita ibi sacrosancta Romana Ecclesia dicitur profiteri « unum atque eundem Deum veteris et novi Testamenti, hoc est Legis et Prophetarum atque Evangelii auctorem, quoniam eodem Spiritu Sancto inspirante utriusque Testamenti sancti loenti sunt, quorum libros suscipit et veneratur; qui titulis sequentibus continentur: *Quinque Moysis* » etc. Sequitur enumeratio librorum omnium eodem ordine ut in Conc. Tridentino (1) (Hard. IX. p. 1023.).

5°. Ad Ecclesiam graecam quod spectat, saec. VII. Concilium Trullanum a Graecis habitum velut continuatio oecumenici V. et VI. suscepit can. 2°. cum aliorum Conciliorum et ss. Patrum statutis etiam centum triginta quinque

(1) Solummodo libri Act. locus mutatus est; nam in Florentino sicut penes Augustinum aliosque penultimus ante Apoc., in Tridentino post Evangelia ante epistolas s. Pauli ponitur.

canones Africanos, qui exinde penes Graecos partem constituunt iuris ecclesiastici ab eorum doctoribus Balsamone, Zonara, Alexio Aristeno etc. commentariis illustrati. Inter istos canones Africanos vigesimus septimus ponitur ipsum illud decretum Carthaginensis Concilii anni 419. de canonicis Scripturis, quod superius retulimus (Beverege Pandectae canonum Ecclesiae graecae T. I. p. 549.). Graeci igitur catalogum librorum Scripturae, qui illic omnes et soli nunc adhuc in canone catholico comprehensi enumerantur (1), repperunt a fide et praxi orientalis suae Ecclesiae minime dissentientem. Quod ibidem can. 2°. suscipiuntur etiam canones 85. apostolici et 60. Laodiceni, quorum in 85°. apostolico et 60°. Laodiceno alius catalogus Scripturarum continetur, nulla est contradictio, sed tantummodo canonis unius incompleti per alterum completum explicatio vel integratio. Apposite hanc ad rem Cassiodorus animadvertit in comparatione huiusmodi canonum inter se: Patres et Concilia « non contraria dixerunt sed diversa, » quia scilicet canones incompleti non sunt excludentes sed opportune supplendi (cf. Cassiod. instit. divin. litt. c. 14.).

Certe Ecclesia graeca etiam schismatica libros eosdem omnes adhuc nunc servat in suo canone. Hinc saec. XVII. Cyrillum Lucarum qui reiiciendo libros deuterocanonicos Protestantibus gratificari volebat, videmus etiam huius erroris causa damnatum esse in synodus coactis a Parthenio Constantinopolitano, Dositheo Hierosolymitano, Macario Antiocheno schismaticis patriarchis. Sententia harum synodorum ita erat: « *Sapientiam Salomonis, Iudith, Tobiam, draconis historiam, historiam Susannae, Machabaeos, Sa-*

(1) In nonnullis codicibus et editionibus huius canonis Africani etiam in editione Beveregii, et in sic dictis Constitutionibus Sedis Apostolicae ex ed. Quesnelli can. XXXVI. omittuntur *duo libri Mach.* Id autem perperam fieri ostendunt Harduinus (Concil. T. I. p. 878.) et melius Ballerini (Opp. s. Leonis T. III. p. 98. in nota ad can. XXXVI. Const. Sedis Apostolicae). Ceterum si revera in editione graeca per errorem omissi sint libri Machabaeorum in hoc canone Africano, habet tamen eos Ecclesia graeca certissime inter Scripturas sacras, eoque suscipiendi legem ipsum Conc. Trullanum agnovit in 85°. can. apostolico, in quo libri tres Mach. ponuntur inter canonicos.

pietiam Sirach cum ceteris genuinis s. Scripturae libris ceu germanas eiusdem Scripturae partes censemus esse numerandas. Quoniam quae Evangelia.... tradidit antiqua consuetudo seu magis Ecclesia catholica, et istos ceu s. Scripturae partes procul dubio tradidit » (Hard. XI. p. 258.). Vide etiam attestaciones in Opere a Perpetuitas fidei defensa » T. III. p. 462. 463. 464. 465. 547.

In eadem sententia esse alias orientis nationes iam pridem ab Ecclesia catholica divulgatas probari potest, quantum praevalens inter eas gentes ignorantia permittit. Suscipiunt libros deutero-canonicos Syri et Chaldaei (Assem. Bibl. Or. T. III. p. 5-7; IV. p. 236; Hard. Conc. T. X. p. 306; Perpetuit. fidei defens. T. III. p. 551; Hodius l. c. p. 650); Aethiopes seu Abyssinii (Ludolph. Histor. Aethiop. l. III. c. 4, quae eadem ex Ludolpho describit Fabricius in libro « Lux Evangelica » p. 717. et Hodius l. c. p. 650) (1); Armeni (Perpetuit. fid. defens. T. III. p. 560. 566, ubi referuntur testimonia Episcoporum monophysitarum in Cilicia et in Persia).

III. Si iam simul conferamus, quae in hac et in superiori thesi dicta sunt, evidens est conclusio totius demon-

(1) Gregorius Abyssinius anno 1652 ab Ernesto duce Gothano in Saxoniam evocatus Ludolpho exposuit sententiam Abyssiniorum de libris Scripturae. « Libris canonicis, ait Protestans Ludolphus, apocryphos (deutero-canonicos) miscet incuria an ignorantia incertum. Gregorius certe fatebatur, se tale vocabulum numquam audivisse. Primus fons dicitur *Lex* et Octateuchus est; octo enim continet libros (5. Moysis, Ios. Indic. Ruth.). Alter tomus vocatur *Reges*, et continet libros tredecim (4. Reg. 2. Paralip. 2. Esd. Tob. Iudith, Esth. Iob, Psalm.). Tertius *Salomon* quinque libros continet (Prov. Ecl. Cantic. Sap. Ecclesi.). Quartus *Prophetiae* continet libros octodecim (Is. Ierem. Thren. Baruch. Ezech. Dan. duodecim minores). His addunt coronidis loco duos libros Machabaeorum. Novum Testamentum continet 27. et similiter in 4 partes dividitur » etc. Ludolph. l. c. Quatuor partes N. T. sunt *Evangelium* i. e. 4. Evangelia; *Acta*; *Paulus* 14 epistolis; *Apostolus* i. e. septem epistolae catholicae. « Pro additamento est illis Visio Ioannis Abukalamsis » (Ἰσοκλήφης). Versio aethiopica facta est IV. saeculo ex editione graeca, eoque gravius suppeditat argumentum, omnes hos libros tamquam ad Scripturam pertinentes semper fuisse in graeca editione ecclesiastica, atque in illa ab Apostolis traditos Ecclesiae (th. X. n. II.).

strationis. Libri sic dicti deutero-canonicis V. T. omnes ab antiquissimis temporibus et ab ipsa aetate apostolica non solum appendicis instar adnexi, sed sine distinctione permixti erant cum libris proto-canonicis Scripturae. In universa Ecclesia tam in oriente quam in occidente quavis aetate usus erat publicus, amplissimus, constans et quotidianus horum librorum tamquam s. Scripturae sine ullo discrimine a libris proto-canonicis. In occidente publica haec consuetudo et persuasio discrete et expressis declarationibus confirmata est a Pontificibus et Conciliis tamquam Traditio propagata inde ab origine rei christianae et ab aetate apostolica; idque factum est, quando alicubi theoria induci videbatur dissona a publico illo usu, et factum est per declarationes prorsus consentientes cum universali et perpetua illa praxi et persuasione. Sicut vero libri hi omnes cum ceteris permixti erant in editionibus Scripturarum, ita in occidentali Ecclesia numquam de illis controversia alienius momenti mota est. S. Hieronymus enim, Rufinus et Hilarius in hac re, ut alibi dixi, ad orientales potius doctores respiciunt. In oriente aliqua haesitatio orta quidem est IV. saeculo et aliquamdiu deinceps tenuit; publica tamen praxis Ecclesiae etiam orientalis perseveravit semper eadem, donec ex evidentia publici usus et ex necessitate conciliandi doctrinam cum ipsa publica consuetudine in orientalibus quoque Ecclesiis omnis dubitatio desiit. Iam vero libros hoc modo semper in Ecclesia habitos inter Scripturas ac proinde ut libros divinos, etiamsi argumentum solum *historice* spectetur, ab Apostolis traditos esse moraliter certum demonstratur, quia talis perpetua, universalis et constans praxis et persuasio aliunde quam ex Traditione apostolica originem habere nequit. Si autem Traditio spectatur *sensu catholico*, munus videlicet infallibiliter custodiendi depositum fidei sub assistentia Spiritus Sancti, absolute repugnat ut libri eo modo conservati, in veneratione habiti, usurpati, divini declarati in Ecclesia universa, non sint tamquam Scriptura sacra traditi ab Apostolis. Quoad methodum itaque et valorem demonstrationis Traditio christiana probe distinguenda est ab historia canonis librorum in veteri Testamento penes Iudaeos.

1°. Non ex historia canonis Iudaici, sed ex Traditione christiana demonstratur, in collectione Scripturarum quam Apostoli tamquam complexum librorum inspiratorum et tamquam verbum Dei scriptum Ecclesiis consignarunt, comprehensos fuisse hos omnes libros, quos Ecclesia inde ab aevo apostolico legit inter Scripturas et quos adhuc habet definitos in suo canone. Illa vero ipsa consignatio et Traditio Scripturae per Apostolos continebat *revelationem Spiritus Sancti per suos praecones*, hos omnes libros esse Scripturas divinitus inspiratas et verbum Dei scriptum. Haec revelatio et Traditio apostolica non necessario supponit revelationem et Traditionem iam praexistentem penes Iudaeos in veteri Testamento. Quia enim Apostoli non solum erant infallibiles in proponenda et declaranda revelatione iam facta in veteri Testamento, sed per eos Christus et Spiritus Sanctus etiam revelationem complevit, atque ita erant etiam promulgatores novarum revelationum, quae in V. T. factae non erant; propterea ex doctrina quod Apostoli hos omnes libros tamquam Scripturam sacram tradiderunt, non potest certo inferri, iam in V. T. Iudaeis hos libros omnes fuisse propositos ut divinos atque ab eis ut divinos creditos.

2°. Attamen si non solum spectemus fundamentum *dogmaticum*, cui demonstratio christiana proprie innititur; sed etiam *historice* examinemus in hac doctrina, quaenam fuerit relatio praedicationis apostolicae in hoc capite ad antecedentem Traditionem penes Synagogam, a) certo constat, eosdem libros deuterocanonicos Iudaeis fuisse cognitos et apud ipsos in magna auctoritate, qua re revelationi apostolicae de eorum inspiratione via velut praestructa erat. Vide supra p. 319. testimonium Iosephi de libris scriptis post Artaxerxem, et Iudaeorum sententias honorificas de singulis hisce libris deuterocanonicis apud Iosephum Voisin in *Observationibus ad Pugionem Fidei* ed. Paris 1651. p. 102-105. SS. Patres etiam memorant hos libros velut notos Iudaeis et in veneratione habitos. Ita Origenes penes Iudaeos invenerat libros Machabaeorum sub nomine Sarbat

Sanbanel (1) (apud Euseb. VI. 25.); Epiphanius libros Sapientiae et Ecclesiastici (haeres. VIII. n. 6. cf. Isidor. de div. Off. I. I. c. 12.); Hieronymus libros Tobiae et Iudith (Prolog. in II. cc. cf. Hilar. Prolog. in Pss. T. I. p. 10.). Auctor Constit. Apost. testatur, suo tempore librum Baruch in synagogis legi consuevisse (Const. Apost. I. V. c. 20. Cotelier. T. I. p. 324.). Vide Malou de Lect. Script. ling. vulgari T. II. p. 32-51.

b) Imo probabile est, omnes hos libros a Iudaeis Hellenistis tempore Christi et Apostolorum habitos fuisse cum libris ceteris inter Scripturas, proindeque eosdem eis traditos fuisse ut divinos. Iudaeos Hellenistas legisse Scripturas in editione graeca Alexandrina saltem usque ad versionem institutam ab Aquila saeculo christiano II, non est dubium (2). Atqui in hac editione, quousque monumenta pertingunt, libri deuterocanonicis reperiuntur (ut demonstravimus) non solum additi sed immixti libris protocononicis. Est quidem fatendum, haec monumenta stricte probare solum illam permixtionem in editionibus Christianorum, adeoque potuit ea profecta esse ab Apostolis vel a Christianis ex doctrina apostolica. Quia tamen nullum exstat vestigium Alexandrinae editionis continentis solos libros protocononicos, et quia Traditio ipsa christiana ita se habet, ut potius suadeat Apostolos in exemplaribus suis iam contentos reperisse hos omnes libros, negari nequit huius sententiae a pluribus catholicis recentioribus defensionis probabilitas. Si Apostoli exemplaria graeca cum permixtis iam antea libris deuterocanonicis tradebant Ecclesiis ut codicem librorum Scripturae, non erat necessaria alia explicita et distincta doctrina Apostolorum de singulis horum librorum. Tum vero eo facilius intelligitur, quod superius diximus de Traditione hac quodammodo implicita et potius usu ac praxi primum conservata, atque inde de sub-

(1) Alii aliter explicant hanc appellationem ab Origene allatam, probabiliter שרביט שר בני אל sceptrum principis filiorum Dei.

(2) R. Azariae hanc citant sententiam; cum permiserant graecam linguam (Magistri Iudaeorum, non permiserunt nisi propter librum legis et propter opus Ptolomaei regis = De Voisin I. c. p. 115.

secuta posteriori tempore aliqua controversia intra ipsos fines Ecclesiae.

Quae quamvis ita sint, manet tamen illud ratum ac firmum, demonstrationem canonis Scripturarum ab hac hypothesis historica minime pendere; et certe falluntur gravissime, qui libros V. T. Christianis nonnisi a veteri Synagoga tradi potuisse, et nonnisi ex traditione ac sententia Synagogae suscipiendos esse affirmant.

*Corollarium 1.* Longe diversa erat conditio doctrinae de libris deuterocanonicis in Ecclesia christiana etiam eo in stadio, quo non obtinebat plenus consensus, quam in veteri Testamento ante Christi et Apostolorum praedicationem. In V. T. propositio divini testimonii vel non exstabat, vel certe complenda et confirmanda erat per novam revelationem; in N. T. revelatio iam facta et semper in Ecclesia conservata solum ab ipsa Ecclesia sub directione Spiritus Sancti explicatius erat proponenda et instantius praedicanda. Vide de Trad. th. XXII. n. II; th. XXIII. n. I; th. XXV.

*Corollarium 2.* Absurde doctrina catholica de inspiratione librorum deuterocanonicorum a Protestantibus impugnatur testimoniis Iudaeorum, quibus prophetiam et Spiritum Sanctum sub templo secundo subtractum fuisse probare contendunt.

Nam a) nulla est auctoritas dogmatica horum testimoniorum, ut per se constat. Non probamus inspirationem deuterocanonicorum librorum auctoritate veteris Synagogae, multoque minus testimonia requirimus Iudaeorum, postquam populus Dei esse desiderunt; sed ex perpetua Traditione christiana demonstramus, eam revelatam esse a Christo vel a Spiritu Sancto per Apostolos. Testimonia autem illa Iudaeorum de cessatione prophetiae, si intelligenda essent de cessatione doni inspirationis, et si fidem historicam de sententiis antiquitatis Iudaicae mererentur, tantummodo probare possent, Synagoga V. T. in hac opinione fuisse, ac proinde ei inspirationem librorum qui scripti sunt sub templo secundo, non fuisse compertam; nullo autem modo possent probare, inspirationem non exstitisse vel a Christo et Apostolis non fuisse Ecclesiae revelatam.

b) Testimonia Iudaeorum quatenus fidem historicam merentur, si rite examinentur, probant contrarium; demonstrant scilicet persuasionem Synagogae et factum ipsum charismatum prophetiae et continuae revelationis etiam sub templo secundo perdurantium; imo idem evangelicis testimoniis demonstratur.

Iosephus commemorat omnino plures, qui dono prophetiae et divinis alloquiis fruebantur. Ioannes Hircanus Simonis filius tria maxima obtinuisse dicitur « principatum, summum sacerdotium, et prophetiam » de Bello I. I. c. 2. n. 8. (ed. Havercamp); idem divina responsa in templo accepisse narratur Antiq. l. XIII. c. 10. n. 3. Generatim nonnisi ducentis annis antequam Iosephus scriberet suam historiam, ergo centum circiter annis ante Christum responsa huiusmodi sacerdotibus fieri desiisse dicuntur Antiq. l. III. c. 8. n. 9. (1). Prophetiae dono insignes alii sub secundo templo memorantur e. g. Iudas Essaeus, « qui in praedictionibus suis numquam est lapsus aut mentitus » de Bello I. I. c. 3. n. 5; Samaia Antiq. l. XV. c. 1. n. 1; Manahem ib. c. 10. n. 5; plures ex Essaeis (de Bello I. II. c. 8. n. 12), iuxta populi persuasionem etiam Pharisei Antiq. l. XVII. c. 2. n. 4. Miracula et apparitiones supernaturales narrantur in libris Machabaeorum. Philoni de perdurante charismatum et ipsius nominatim inspirationis ad scribendum adeo persuasum erat, ut etiam LXX interpretes inspiratos fuisse crederet (vide supra p. 324.). Ipsi scriptores Talmudici et Rabbinici unanimes sunt in asserendo gradu prophetiae et divinae manifestationis temporibus secundi templi, quem dicunt « filiam vocis » cf. Tract. de Tradit. p. 311. nota, et Malou de Lect. Script. ling. vulg. T. II. p. 42. sq.

In Evangelio ipso, ne quidquam dicamus de Zacharia et Elisabeth Luc. I, memoratur Simeon homo iustus, « et Spiritus Sanctus erat in illo... et responsum acceperat a Spi-

(1) Cum hac definitione temporis coincideret scriptio postremi inter libros canonicos veteris Testamenti; probabilibus enim argumentis conficitur, 2 Machabaeorum ultimum inter libros V. T. scriptum esse non circiter saeculo ante Christum natum (vide Welte Introd. in libros deuterocan. V. T. c. 2. §. 9.).

ritu Sancto... et venit in Spiritu in templum; » pariter « Anna prophetissa » Luc. II. 25. 36. Immo indicatur, charisma extraordinarium mansisse pro certis adiunctis cum ministerio ordinario sacerdotii connexum Io. XI. 51.

o) Denique si quae sunt testimonia, quibus affirmatur, prophetas nullos amplius fuisse missos post Zachariam, Aggaeum et Malachiam, ea intelligi nequeunt de charismate extraordinario revelationis, prophetiae et inspirationis generatim sumpto, sed intelligenda sunt de publico munere prophetis illis vetustioribus divinitus iniuncto populum Dei praenuntiatis praemiis et poenis monendi, confirmandi, castigandi et regendi. Quo sensu non modo Iosephus contra Apion. II. 8. dixit, « successionem prophetarum post Artaxerxem non fuisse patentem et accuratam; » sed etiam I. Mach. IX. 27. idem indicari videtur, ubi post Iudae et Ionathae interitum dicitur fuisse « tribulatio qualis non fuit ex die, qua non est visus propheta in Israel » (cf. Ioseph. Antiq. I. XIII. c. 1. n. 1.). Ceterum charisma inspirationis sub altero templo perdurasse fateantur necesse est illi omnes Protestantes, qui libros protocanonicos inspiratos esse concedunt simulque fatentur, aliquos ex Psalmis hac aetate et non ante tempora Machabaica scriptos esse.

THESIS XII.

*De origine controversiae circa libros deutero-canonicos veteris Testamenti.*

• Negandum non est, circa aliquos libros Scripturae veteris Testamenti intra ipsos fines Ecclesiae controversiam aliquando existitisse; • verum contendimus, 1°. quaestiones alicuius momenti de canone ecclesiastico Scripturarum V. T. non ante saeculum IV. excitatas fuisse; • 2°. hanc controversiam non ex maiorum Traditione originem habuisse; • sed ex instituta comparatione Scripturarum Ecclesiae cum Scripturis • canonicis hebraicis, quae post editionem hexaplae Origenis late diffusam potissimum promota est. •

Duo dicimus in thesi, controversiam de libris sic dictis deutero-canonicis nullam alicuius momenti fuisse ante saeculum IV; contradictionem deinde non ex Traditione sed ex comparatione Scripturarum Ecclesiae cum Scripturis he-

braicis ortum habuisse (1). Sive potius duplex adhibemus argumentum, quo demonstretur posterior origo controversiae, primum negativum ex silentio antiquitatis, alterum positivum ex fonte huius controversiae.

I. Agitur de facto historiae ecclesiasticae seu specialius historiae dogmatum, utrum controversia quam circa aliquos libros veteris Testamenti nonnullam saeculo IV. et deinceps fuisse novimus, derivata sit ex tempore antecedenti, ac proinde idem status quaestionis iam fuerit III. et II. saeculo. Supersunt documenta satis multa II. et III. saeculi, ut ex iis facti veritatem explorare liceat.

(1) Facile concedimus, inter fideles Ecclesiae Hierosolymitanae usque ad urbis excidium (anno 70) non fuisse in usu libros V. T. nisi hebraice scriptos, cum illi Christiani ex circumcissione Hierosolymis non graeca sed syro-chaldaica (ut vocant) lingua uterentur. At haec res ad explicandam ambiguitatem canonis in aliis Ecclesiis saec. IV. et V. non solum non sufficit, sed mihi quidem nullius momenti esse videtur. Nam a) post urbem excisam Christiani illi iudaizantes, qui iuxta monitum Domini ante obsidionem fugā sibi consulentes in regiones trans Iordanem se ceperant, partim abdicatis tandem ritibus Iudaicis, sese commiscebant aliis Ecclesiis ex gentibus, partim degenerabant in sectas Ebionitarum et Nazaraeorum, ita ut saeculo II. iam nulli superesset catholici iudaizantes. (Quartodecimani enim catholici celebrabant quidem pascha 14. mensis Nisan appellantes ad auctoritatem Apostolorum Ioannis et Philippi, sed nullatenus observabant ritus Iudaicos.) Hierosolymis cum imperator Hadrianus (anno 135.) expulsis omnibus natione Iudaica induxisset colonos graecos, constituebatur Ecclesia christiana ex gentibus, quorum primus Episcopus Marcus. Ab hoc igitur tempore status canonis in ista Ecclesia sine dubio idem erat ac in aliis Ecclesiis orientis, ut demonstrat etiam usus librorum deutero-canonicorum ex catechesibus Cyrilli Hierosolymitani manifestus. Penes sectas iudaizantes non fuisse libros V. T. nisi iuxta canonem Iudaeorum ultro concedimus, cum haeretici illi neque ex N. T. videantur admisisse nisi unum Evangelium « secundum Hebraeos » lingua syro-chaldaica (sive fuerit Matthaei sive aliud interpolatum). At sectae istae, quae nullius auctoritatis et abominationi erant omnibus catholicis, quomodo quaeis quidquam valebant ad inducendam ambiguitatem circa canonem inter catholicos? b) Si ambiguitas a primitiva Ecclesia Hierosolymitana nationis Iudaicae derivabatur, qui fit, ut nullus unquam Patrum aut scriptorum ecclesiasticorum pro canone breviori ad auctoritatem huius Ecclesiae appellaverit, et contra non raro indicent (ut videbimus) rationem dubitandi de quibusdam libris fuisse, quod illi inter Scripturas Iudaeorum non extarent?



1°. Constat ex thesibus antecedentibus X. et XI, tribus primis saeculis hos libros omnes fuisse inter Scripturas Ecclesiarum et in eodem censu habitos ac libros protocanonicos; controversiae autem vel dubitationis nulla exstat memoria usque ad initia IV. saeculi. Atqui in tam frequenti horum librorum citatione penes Patres II. et III. saeculi, penes Clementem Alexandr., Tertullianum, Origenem, Cyprianum et alios (vide th. X.) non est credibile, numquam indicatam fuisse controversiam, si aliqua iam exstisset; praesertim cum diversitas librorum Ecclesiae et librorum penes Hebraeos saltem nonnullis et maxime Origeni optime esset perspecta, et cum de aliis libris hinc inde inter Scripturas numeratis significare dubitationes non omiserint, ut de libro Enoch Tertullianus (de cultu feminar. l. I. c. 3.) (1); de Pastore Hermae idem Tertullianus (de Pudicit. cc. 10. 20.), fragmentum Muratorianum (Galland. II. p. 208.), et Origenes (hom. 8. in Num. T. II. p. 294; hom. 1. in Ps. 37. ib. p. 681; in Matth. tract. 30. ib. p. 872.), atque inde a III. saeculo etiam de libris deutero-canonicis N. T. ut Origenes (apud Euseb. VI. 25.). Quin imo modus ipse privatae dubitationis Iulii Africani de partibus Danielis et modus responsionis Origenis clare indicat, nullam adhuc controversiam quoad ss. librorum numerum ex diversitate codicis ecclesiastici et hebraei fuisse in Ecclesia auditam (vid. p. 409. nota).

2°. Dixi, nullam exstare memoriam controversiae aut dubitationis de hisce libris usque ad IV. saeculum. Nam Melito saec. II. (Euseb. IV. 26) et Origenes saec. III. (Euseb. VI. 25, et in Philocalia c. 5.) consignarunt quidem canonem, qui solos libros protocanonicos comprehendit; at in illo non enumerare libros ab Ecclesia receptos propositum habebant, sed docere tantummodo, qui et quot libri etiam a Iudaeis essent admissi.

Quoad Origenem res est luculentissima ex disertis eius verbis. « Non est ignorandum, libros in Testamento positos (ἐνδιαθηκούς), ut Hebraei tradiderunt, esse viginti duos,

(1) « Scio Scripturam Enoch non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur » Tertull. l. c.

quantus penes ipsos numerus est litterarum... sunt autem hi viginti duo libri iuxta Hebraeos sequentes » etc. Est idem deinde evidens ex modo ipso numerandi; non solum enim servat studiosè numerum hebraicarum litterarum, et ad hunc finem, ita ut penes Iudaeos minime vero apud Christianos fieri constat, coniungit plures libros in unum; sed etiam indicat singulorum appellationes Hebraeis solemnes: Genesis « apud Hebraeos ex libri initio Bresith;... Iudices, Ruth apud ipsos in uno Sophetim; Reg. I. II, apud ipsos liber unus Samuel » etc. Denique non hunc Hebraeorum sed alium canonem ampliorem penes Christianos ab Origene agnatum fuisse, constat ex diserta eius doctrina in epistola ad Africanum et ex modo, quo libris omnibus s. Scripturae utitur (supra p. 411.) (1).

Idem fuisse Melitonis consilium designandi scilicet libros a Iudaeis admissos, colligitur ex adiunctis. Nam Onesimus Episcopus, pro quo Melito et catalogum et excerpta ex libris in catalogo indicatis composuit, desiderabat discere, quot et quales essent libri penes Synagogam. De veteris inquam Testamenti libris quaerebat Onesimus et respondebat Melito, uterque nihil sollicitus de libris novi Testamenti; et ex Lege ac Prophetis postulabat ille excerpta « de Salvatore et universa fide nostra, » idque ex studio fidei et doctrinae ad pugnandum pro religione christiana (περι της αιωνιου σωτηριας αγωνιζομενος). Melito autem « profectus in orientem et ad ipsum locum, in quo haec (i. e. illa quae Onesimus quaerebat) praedicata et facta sunt, diligenter exquisivit libros V. T. (nihil de novo Testamento) eorumque indicem descripsit. »

Atqui a) studium tam sollicitum de libris tantummodo

(1) Quod legitur de Princip. l. IV. n. 33. librum Sapientiae non ab omnibus recipi in auctoritatem, non Origeni sed Rufino interpreti tribuendum est, qui maxime in his libris de Princip. vertendis liberius versatus est. Docetur ibi, materiam ἄλλοι in Scripturis nunquam occurrere sensu philosophico nisi in Sap. quae Salomonis dicitur, quo in contextu pronum erat Rufino addere id, quod suo tempore aliqui et, ut videbimus, Rufinus ipsemet sentiebat de auctoritate libri. Origenes quanta frequentia sine ulla dubitatione usus sit cum suo magistro Clemente hoc libro Sap. tamquam Scriptura divina, ostensum est supra l. c.

*veteris* Testamenti, et cognoscendi accurate quae in illis libris sunt de Salvatore et religione christiana, atque ardor pugnandi pro hac aeterna salute, ob quem Onesimus a Melitone laudatur, plane indicant scopum polemicum defendendi religionem christianam adversus Iudaeos, eiusque veritatem demonstrandi ex libris ab ipsis Iudaeis admissis, ut eadem aetate et in eadem Asia minori factum est prolixo opere a Iustino, qui dialogum cum Tryphone Ephesi habuit teste Eusebio l. IV. c. 18. Ad hunc utique scopum opus erat perspectum habere canonem Iudaeorum, ut Iustinus et postea Origenes monuerunt (cf. supra p. 406). *b*) Quod Melito ad cognoscendos libros V. T. in Palaestinam profectus est non forte eo, quod inde religio et praedicatio christiana exordium sumpserit, sed quod illic data fuerit et acta revelatio et historia veteris Foederis, pariter persuadet eum Iudaeorum canonem exquisivisse; quod enim ait, se ad locum profectum esse, in quo res illae praedicatae et gestae sunt, perinde est ac si diceret, se gentem ipsam adiisse, in qua praedicatio illa vetus primum facta est. De librorum scilicet numero non ex loco, sed a gente aliquid discere potuit (1). Canonem profecto christianum Melito et Onesimus Episcopi Asiae minoris, ubi Apostoli Petrus, Paulus, Ioannes Ecclesias fundaverant, iam aliunde perspectum habebant; nec opus erat adire locum, ubi vetera illa praedicata et gesta erant, et illic a diligenter discere libros veteris Testamenti. *c*) In canone Christianorum ab Apostolis tra-

(1) Quomodo Melito canonem a Iudaeis exquirens librum Esther omittere potuerit, causam indicavimus supra (p. 389. nota 2.). Si Rabbinarum narrationibus fidi posset, optima ratio redderetur alia. Auctor vetusti operis Iudaici *Bereschit Rabba* narrat, tempore Rabbi Meir in tota Asia (pene Iudaeos) ne unum quidem exemplar libri Esther inventum fuisse (Morin. Exercit. l. II. exerc. 22. c. 6. n. 10; Branca de Vulg. auct. T. I. p. 424). Iste R. Meir in Talmude traditur mortuus circa annum mundi 3890. i. e. aerae christianae anno 130. atque adeo aetate Melitonis (Bartolucci Biblioth. Rabbin. T. III. p. 302; Wolf Biblioth. hebr. T. II. p. 850.). Quod ergo tum temporis Melito librum Esther non reperit pene eos, a quibus canonem exquirebat, confirmat (si vera est narratio) egregie nostram sententiam, Melitonem quaesivisse pene Iudaeos canonem Iudaeorum.

dito Melito non eos solos libros habuit, quos in canone a Iudaeis accepto descripsit, quantum constat ex modo, quo in « Clavi s. Scripturae » citat libros deutero-canonicos absque discrimine aequae ac proto-canonicos tamquam partes s. Scripturae (vid. supra p. 411). Denique *d*) quinam erant Christiani medio saec. II. qui libros tantum proto-canonicos admitterent? Penes Ecclesias ex gentibus seu secundum harum ritum constitutas non reperisset Melito aliam Scripturam, quam quae ubique terrarum ab Apostolis tradita erat in editione graeca Alexandrina; Christiani iudaizantes tempore Melitonis (1) iam nulli erant nisi sectarum haereticarum. At apud has canonem certe non quaesivit; et si id contenderetur, perinde nobis esset ab his sectis vel a Iudaeis catalogum ss. librorum repetivisse. Maneat ergo, quod diximus de recensione canonis Iudaici et non christiani facta a Melitone. Quod vero Eusebius ait, Melitonem confecisse catalogum librorum V. T. qui apud omnes in confesso sunt, τῶν ὁμολογουμένων, nullam creat difficultatem; ea enim distinctio in ὁμολογουμένους et ἀμφιβλλόμενους quoad libros V. T. non ad Melitonis sed ad Eusebii aetatem refertur.

Fragmentum Muratorianum (Galland. II. p. 208.) non veteris sed novi Testamenti catalogum exhibet. De libris V. T. nihil ibi aliud habetur, nisi quod una eum libris novi Testamenti inter Scripturas computatur « Sapientia ab amicis Salomonis in honorem ipsius scripta. »

Dubitacionem singularem Africani nihil ad indicandam ortam iam tunc controversiam sed magis ad oppositum pertinere, iam supra demonstravimus.

In Constitutionibus Apostolicis l. II. c. 57. non complete Scripturarum canonem describere, sed summam libros in synaxi legendos indicare propositum est. Qui enim secus fit, ut nec proto-canonicos Ruth et Esther, et in N. T. nullae ex epistolis catholicis nominentur? Ceterum quantum generalis ille modus indicationis permittit, etiam omnes deutero-canonicos V. T. ibi comprehensi reperiri possunt (2). Ubi

(1) Defunctus est Melito post annum 170 aut 171, quo Marco Aurelio apologiam pro Christianis obtulit.

(2) Locus ita est: « Medius autem lector stans in loco excelso legat

enim dicitur, legendos esse libros qui pertinent ad reditum ab exilio (τὰ τῆς ἐκκλιου) facile intelligi possunt non modo libri Esdrae, sed etiam omnes historici scripti post Artaxersem (cf. Iosephum contr. Apion. II. c. 8.). Nomine autem Salomonis comprehendi libros quinque (i. e. etiam Sap. et Ecclesi.) apparet ex ipsis Constitutionibus I. IV. c. 11; VI. c. 15. 30. etc., ubi Ecclesi. et Sap. simul cum Prov. expresso etiam nomine Salomonis citantur; librum Baruch more solito sub Ieremia includi, constat ex I. V. c. 20; VI. c. 23.

Canon apostolicus 85. huc non pertinet utpote consentientibus criticis, saeculo III. longe posterior.

Nulla igitur ante saeculum IV. exstat certa memoria alicuius controversiae.

II. Putamus primam occasionem inquisitionis, cui usus et praxis Ecclesiarum in omnibus hisce libris V. T. recipiendis non amplius sufficere videretur, unde apud aliquos doctores dubia excitata sunt, utrum de libris in canone hebraico non exstantibus aequae certo constaret, atque adeo controversiam in suo exordio repetendam esse ex Origenis recensione et comparatione Scripturarum ut erant in graeca et ecclesiastica editione, cum textu hebraico.

1°. Id probatur ex nexu synchrono ortus controversiae cum amplissima diffusione recensione Origenianae. A saeculo III. exeunte ad medium saec. IV. hexaplaris editio Origenis, ubi, quae deessent in hebraico textu, obelis transfixa notabantur, propagata erat ita, ut non modo « in eruditorum libris reservaretur » (Hieron. ad Sunn. et Fretel. ep. 106. n. 2.), sed etiam omnes Ecclesiarum bibliothecas occupaverit; et si quis eam abolere vellet, quemadmodum ait s. Hieronymus, « omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogeretur; vix enim unus aut alter inveniebatur liber, qui ista non ha-

libros Moysis et Iesu Nave, Iudicum et Regum, Paralipomenon, et qui pertinent ad reditum (ab exilio), ad haec Iobi et Salomonis et sexdecim prophetarum. Biols autem lectionibus peractis alius canat Davidis hymnos, et populus extrema versuum succinat. Postea actus nostri (Apostolorum) legantur et epistolae Pauli adiutoris nostri, quas scripsit Ecclesiis ducta Spiritus Sancti, et post haec diaconus vel presbyter legat Evangelia. »

beret » (ad Aug. ep. 112. n. 19); iamque « omnes Christi Ecclesiae tam Graecorum quam Latinorum Syrorumque et Aegyptiorum hanc sub asteriscis et obelis editionem legerent » (Hieron. praefat. in Dan. T. V. p. 622.). In tanta autem horum exemplarium cum suis obelis propagatione simul proposita erat velut provocatio, ut diligentius inquireretur, qua ratione tam multa legerentur in editione ecclesiastica, quae ab Hebraeis non agnoscerentur. Atqui hoc ipso tempore primum audita est divisio librorum veteris Testamenti in *ὁμολογουμενους* qui essent in confesso apud omnes, et *ἀντιλεγόμενους* quibus contradiceretur, quam forte primus explicitè declaravit Eusebius I. VI. c. 13, homo assiduus in operibus Origenis. Accedit quod illa controversia et librorum distinctio se continuit intra limites Ecclesiae graecae, ubi graeca editio sola exstabat, et cum signis Origenianis propagata est in bibliothecis Ecclesiarum. Contra vero in occidente editio ecclesiastica *latina* diu ante Origenis recensione derivata ex graecis exemplaribus adhuc illa signorum suppelletili destituta, perseveravit in publico usu esse absque signis Origenianis saltem usque ad s. Hieronymum (1). Quod enim ipse de latinis lectoribus codicum Origenianorum ait, intelligi debet de graecis codicibus apud Latinos etiam propagatis. Hinc eadem illa vetus editio latina absque ullo discrimine cum libris proto-canonicis immixtos continens deutero-canonicos felici et fortissimo velut aggere irruptionem illius controversiae et haesitationis a doctoribus occidentalis Ecclesiae arebat. Re etiam vera nullam videmus umquam in occidente dissensionem nisi apud s. Hieronymum, qui evidenter nititur comparatione cum libris Hebraeorum, et aliquam controversiae indicationem ex Graecis translata apud Hilarium et Rufinum. Quisque iam

(1) Hieronymus antequam ipse ex textu hebraico biblia latino verteret, instituit etiam emendationem veteris editionis latinae additis sigillis diacriticis; sed in hoc labore non attigit ullo modo libros deutero-canonicos; nec editio ita emendata nisi aliquot librorum in vulgus exiit, nec umquam videtur fuisse late diffusa, si Psalterium excipiat, quod secundis curis Hieronymi iuxta LXX. emendatum adhuc nunc habemus in Vulgata.

videt, tum conditionem graecae editionis Scripturarum eo tempore, quo primum occurrit vestigium controversiae, tum diversum statum quaestionis in occidente et in oriente conspirantem cum ipso diverso statu editionis ecclesiasticae in utraque parte Ecclesiae vehemens esse indicium, si non est certa demonstratio, controversiam ex ea quam diximus occasione, ortum habuisse (1).

2°. Ad eandem controversiae originem suadendam liceat addere animadversionem, quae saltem coniecturae loco valeat. Mirum videtur, graecos doctores omnino plures librum Esther, qui sine dubio est in canone hebraico, non computare cum libris canonicis, sed cum iis qui in quaestionem vocati sint (*ἀντιλεγόμενοι*). Ita Athanasius, Nazianzenus, Amphiloehus, Synopsis Athanasiana, Leontius, Nicephorus. Contra vero librum Baruch, qui iam diu inter hebraicas Scripturas non amplius exstat, collocant in suis catalogis expresso nomine inter libros ab omnibus admissos Athanasius, canon 60. Laodiceus, Cyrillus Hierosolym., Nicephorus Constantinopolitanus (inter scriptores Byzantinos post chronograph. Syncelli, apud Pithoeum cod. canon. p. 348; apud Montfauc. Bibl. Coislian. p. 204.); alii comprehenderunt Baruch sub nomine Ieremiae, ut ex modo citationum constat. Eadem ratione inter libros extra dubitationem positos referunt partes deutero-canonicas Danielis, ut tum ex Synopsi Pseudo-Athanasii et Chrysostomi (T. VI. p. 389.) tum ex citationibus clarum est. Atqui totus hic modus valde singularis librum unum, qui exceptis paucis

(1) Quisquis aliqua attentione comparaverit statum quaestionis de canone V. T. ante et post Origenem, vel etiam solum consideraverit dubitationes Patrum saeculi IV. et V. imo quisquis noverit, quid fuerint et spectaverint hexapla; non poterit non mirari de hac recentiorum quorundam assertionem, audeo dicere, absurdam. « Origenes praepremis effecit, ut fixus canon Scripturarum constitueretur... Per eius hexapla horumque auctoritatem et diffusionem libri deutero-canonicis exclusis dubitationibus universalem usum in Ecclesia nacti sunt. Quodvis dubium in eorum usu disparuit, atque ita canon integer V. T. in ea extensione, qua illum adhuc habemus, potissimum operâ Origenis ab omnibus susceptus est » Lexie, Eccles. Friburg. T. VII. p. 895. sub v. Origenes. Ita eruditi aliquando historiam non narrant sed confingunt.

capitibus est in canone Hebraeorum, collocandi inter eos qui apud Hebraeos non sint, et ita inter *ἀντιλεγόμενοι*; vicissim vero librum alterum qui in hebraeo non exstat, et libri adhuc tertii partes deficientes in canone Hebraeorum, connumerandi libris penes Hebraeos admissis et ita *ὁμολογούμενοι*; totus inquam hic distributionis modus plenissimam habet explicationem in hypothesi, quod Origenis hexaplaris editio illis doctoribus pro norma fuit in censione canonis; hac autem hypothesi non admissa explicari vix potest.

Nam librum Baruch repererat Origenes versum a LXX interpretibus in linguam graecam, atque ideo signa ei apposuit non velut libro deficienti sed velut exstanti in textu hebraico. Constat id ex celebri codice Chisiano, ex quo Simon de Magistris edidit librum « Daniel secundum LXX. » Ibi p. 112 post Ieremiam exstat liber *Baruch* « secundum LXX » (1). Iamvero illic non singulae lineae obelo ÷ transfixae sunt, ut fit in libris hebraice non repertis; sed imo solum hinc inde in quibusdam locis per obelos ÷ indicatur differentia versionis LXX ab hebraico textu, quem ergo Origeni adhuc praesto fuisse recte colligimus. Ita mihi vir doctus bibliothecae Chisianae praefectus testatus est. « Obeli ÷ solum hinc inde in quibusdam locis reperiuntur, rari admodum lemmisci. » Insuper in codice syriaco hexaplaris bibliothecae Ambrosianae exstant huius eiusdem libri Baruch lectiones variae ex Theodotione additis signis Origenianis (Eichhorn Repertor. T. III. p. 170.). Theodotion ergo versionem graecam instituerat, ac proinde textum hebraicum saeculo II. superstitem fuisse dicendum est. Accedunt ad confirmationem dicta veterum. Ab ipso Origenem in catalogo quem describit ab Hebraeis adoptatum (Euseb. VI. 25.), ponitur « Ieremias cum lamentationibus et epistola (i. e. cum nostro cap. VI. Baruch) in uno libro; » in Const. Apostol. l. V. c. 20. affirmatur, eo adhuc tempore (saeculo III.) Baruch legi consuevisse in synagogis,

(1) In fine libri adscripta est annotatio Βαρουχ, ὄλο; ἀβέλιστα κτλ του; ὁ. Nempe textus LXX per totum collatus est cum textu hebraico et suis locis obelis distinctus.

et Epiphanius (forte ex Origene) ponit Baruch inter libros, quos habebant Iudaei reduces ab exilio (Haeres. VIII, n. 6.)

Porro partes Danielis quae nunc hebraice non amplius supersunt, non secus ac librum Baruch reperit Origenes versas a LXX, et eas non obelis — sed partim lemniscis ϕ notavit, partim reliquit absque siglis, ut designarentur velut exstantes in textu hebraico, quemadmodum palam facit idem codex Chisianus, ex quo Simon de Magistris versionem Danielis secundum LXX et secundum Theodotionem cum signis Origenianis edidit. Theodotionem illas partes vertisse in graecum alioquin constat (iuxta Theodotionem enim habemus eas in nostra Vulgata); existisse autem etiam versionem Aquilae et Symmachi colligit de Magistris ex ipso codice Chisiano, in quo primis versibus c. 13. h. e. historiae Susannae adduntur lemnisci ϕ cum litteris A. Σ. Θ. quibus significetur tres interpretes Aquilam, Symmachum, Theodotionem sensu convenire cum LXX. (Daniel secundum LXX. p. 77. 81.).

In hoc igitur statu editionis hexaplaris (1) non est mi-

(1) Hexapla Origenis sex columnis continebant 1. textum hebraicum litteris hebraicis, 2. eundem textum litteris graecis, 3. versionem Aquilae, 4. Theodotionis, 5. Symmachi, 6. versionem ecclesiasticam LXX, ad cuius correctionem, et ad exhibenda ea omnia, quibus haec versio a textu hebraico discreparet, totum opus maxime spectabat. Ideo in hac versione ecclesiastica si quid esset, quod deerat in hebraico, appositus Origenes obelos —; si quid in ea deesset, quod exstabat in hebraico, illud supplevit ex aliis versionibus addito asterisco \*; lemnisci ϕ autem (de quibus eruditi disputant) probabilius addebantur « iis locis, quae s. Scripturae interpretes eodem sensu sed diversis sermonibus transtulerunt », ut ait s. Isidorus Origin. I. c. 20. (de Magistris l. c. p. XXIV.). Iam vero non est putandum, ipsa hexapla quae ultra 50. volumina magnae molis implebant, tam late propagari potuisse, ut supra indicavimus; sed solus textus graecus versionis ecclesiasticae LXX cum suis signis diacriticis per Ecclesiam diffundebatur. Hinc patet, quomodo Baruch et partes Danielis, etiam quando textus hebraicus non amplius supererat, ex additis vel non additis signis in versione hexaplaris, a multis potuerint credi adhuc exstantes in canone Iudaeorum.

Praeter hexapla edidit Origenes adhuc tetrapla et octapla, quorum priora comprehendebant quatuor columnis quatuor versiones graecae, in

rum, a doctoribus quibus illa pro norma erat, Baruch et partes deutero-canonicas Danielis poni inter libros ab omnibus admissos. Contra vero initium libri Esther in hexaplaris editione erat somnium Mardoehaei (in Vulgata c. XI) (1) praefixis obelis — per integrum caput, ut nunc adhuc comparet in codice Arundeliano edito ab Usserio (Syntagma de LXX versione etc. Londini 1655. p. 111. 112.). Obeli vero significabant, locum non exstare in textu hebraico. Inde pronum erat, ut illa hexaplaris norma semel praestituta doctores iidem librum Esther simpliciter ad ἀντιλεγομενους numerarent.

3°. Denique magna consensione doctores illi qui hanc de libris deutero-canonicis controversiam indicant, appellant ad numerum 22 litterarum hebraicarum, atque hoc ipso modo numerandi ostendunt, se pendere a censione hebraica. Ita libros numerant non solum illi, qui evidenter canonem exhibent hebraicum, ut Origenes, Epiphanius, Hilarius, quos imitantur Cassiodorus, Beda, Anastasius Sinaita iunior, Primasius, Agobardus; sed eidem numerationi insistant etiam alii, qui de libris agunt quatenus apud Christianos unanimi consensu recipiuntur, ut Athanasius, Cyrillus Hierosol., Synopsis Athanasiana, iidemque indicant illam plurium librorum in unum coagmentationem, quam in censione Hebraeorum observari ab Origene didicerant. Imo etiam disertis verbis aliquando significant, rationem ponendi librum inter admissos ab omnibus vel inter contrarios ex eo pendere, utrum is liber sit vel non sit in canone hebraico. Ita auctor Synopsis Athanasianae primum ponit Esther inter libros, qui non censentur in canone, leguntur tamen catechumenis; tum subdit: « alii qui tamen veterum dixerunt, apud Hebraeos etiam Esther poni in canone, hinc vero Ruth ut unum librum computari

posterioribus ad hexapla additae erant in duabus ulterioribus columnis versiones quinta (reperta in doliis Hierichunte sub Caracalla) et sexta (inventae Nicopoli ad Actium sub Alexandro Severo).

(1) Etiam in Synopsi Athanasiana quae librum Esther sciungit a canonicis, diserte assignatur hoc libri initium: « Anno secundo regnante Artaxerxe, prima die mensis Nisan etc. » quod est nostrum caput XI. v. 2. sq.

cum libro Iudicum, atque ita iterum numerum 22 expleri librorum, qui apud ipsos sunt in canone. » Atqui utrum liber aliquis in canone Hebraeorum admissus sit an secus, iidem doctores imprimis intelligebant ex signis hexaplaribus Origenis. Omnibus igitur consideratis omnino prima occasio controversiae ab illa Origenis editione repetenda esse videtur (1).

THESIS XIII.

*Patres saeculi IV. et V. catalogos librorum Scripturae deficientes exhibent non velut canones conclusos sed velut supplendos.*

» De libris veteris Testamenti, qui in hebraica censione non exstant, hic IV. et V. saeculi erat status quaestionis: 1°. Patres complures illius aetatis indicant controversiam aliquam de hisce libris fuisse inter ipsos doctores catholicos; attamen 2°. nullus Patrum rata sententia umquam negavit, illos libros inter sacras Scripturas recensendos esse; unde canones deficientes IV. et V. saeculi non ad negationem pertinent sed ad stadium inquisitionis ante definitivum iudicium, et scopum habent complectendi solos libros ab omnibus sine controversia admissos pro divinis, excludendi certo non divinos, designandi contra-versos, prae quibus canones non conclusi erant, sed postmodum re-liquata supplendi. »

In hac thesi declaramus genuinum sensum illorum Patrum, qui canones Scripturarum exhibent deficientes. Et primum quidem ipsa eorum testimonia describemus, ex qui-

[1] Hanc sententiam de statu quaestionis ante Origenem et de ortu controversiae non ante saeculum III. habens aut IV. iniens nos quidem convicti rationibus, quas exposuimus, veram aut saltem probabilissimam putamus; sed longissime absumus, ut existimemus ab ea pendere defensionem theologiam canonis Scripturarum. Eius certitudo nititur fundamentis multo firmiteribus. Etiamsi enim dubia quae de libris dexteroceanonicis comparant saeculo IV. pertingerent usque ad saec. III. et II; id quidem mirum videretur, sed non ideo iudicium Ecclesiae infallibilis minus firmum, et ex eo Traditio apostolica minus certa maneret. Haec animadversio non fuisset necessaria pro iis, qui dignantur nostras theses invicem conferre; sed non defuerunt, qui obicerent, nostram defensionem canonis totam niti hac explicatione duplicis status controversiae prioribus saeculis, quam ipsi dicant incertam hypothesis. Appelletur hypothesis, si placet, quamvis ea rationibus firmiter videatur quam multae

bus manifestum erit, non posse probari illorum theologorum sententiam, qui affirmant omnes hos Patres nihil aliud quam historice tantummodo canonem Hebraeorum referre voluisse; cum ipsa verba Patrum clarissime exhibeant controversiam, quae erat inter Christianos. Tum altero loco statuemus certa principia ad verum sensum illorum canonum intelligendum.

I. Sunt aliquot Patres, qui re ipsa non Christianorum sed tantummodo Iudaeorum sententiam referunt de numero librorum Scripturae, et qui propterea ad praesentem quaestionem nullo modo pertinent, nec ullam circa canonem Ecclesiae creare possunt difficultatem. Imprimis praeter Melitonem et Origenem (th. XII. n. I) a censu Patrum qui difficultatem creare possent, seiungendus est Epiphanius, qui Haeres. VIII. n. 6. et 1. de Ponder. ac mensur. n. 4. 22. 23. profitetur se canonem describere, ut a Iudaeis receptus est. Haeresi vero LXXXVI. confut. 5. T. I. p. 941. solum summam nominat libros viginti septem V. T. ac cum illis libros *Sap. Ecclesi.* et dein in confuso « omnes universim Scripturas divinas. » Seiungendus etiam Hilarius, qui directe non agit de canone Scripturarum, sed de mystica significatione et plenitudine numeri 22 secundum litteras hebraicas, eaque occasione describit 22 libros Hebraeorum, ut penes eos numerari ab Origene acceperat. Tantum vero abest a sententia, ac si illa plena esset numeratio omnium librorum divinatorum, ut si numerus litterarum graecarum et latinarum assumatur, duos libros *Tobiae et Iudith* illis 22 addi posse moneat ad numerum 24 complendum (Hilar. praefat. in *Ps.* n. 15. T. I. p. 10.).

Reliqui sunt, qui potissimum difficultatem creare excitantur ex IV. et ineunte V. saeculo, Athanasius ep. festali T. I. p. 961. ed. Maur. Paris 1698; Gregorius Naz. carm. 12. al. 34. T. II. p. 259. ed. Maur.; Amphiloehius in iambis ad Seleuc. *ibid.* p. 1103; Cyrillus Hieros. catech. IV.

aliae sententiae, quae a nonnullis appellantur theses demonstratae; neque tamen ideo theologiam demonstrationem dogmatis, sed tantummodo aliquam explicationem obortae olim controversiae et modi Traditionis in ea constituimus.

n. 33. sqq.; Synopsis Athanasio tributa (inter Opp. T. II. p. 126); Canon Apostol. 85<sup>m</sup>. (al. 84. vel 76. Coteler. PP. App. T. I. p. 448; Hard. Concil. I. p. 30); Concilium Laodic. can. 60. Hard. I. p. 791; Hieronymus Praefat. in ll. Salomonis (cf. Prolog. galeatum, Praefationes in Esdr., Tob., Iudith, Paralipomen., Prolog. in Ierem.); Rufinus de Symbol. n. 37. 38.

Quoniam interest ipsa verba prae oculis habuisse, testimonia praecipua transcribam.

*Athanasius* l. c. ita loquitur (1). « Quia vereor, ne aliqui... de cetero *impingere incipiant in libros dictos apocryphos* decepti nominum cum genuinis libris similitudine, ... monens scribo propter necessitatem et utilitatem Ecclesiae... Evangelistae Lucae forma utar dicens et ego: quoniam quidem *aliqui conati sunt ordinare sibi, quae apocrypha dicuntur*, et haec immiscere Scripturae divinitus inspiratae, de qua plenam habemus persuasionem, sicut Patribus tradiderunt, qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis; visum est et mihi... ordine exponere libros in canone positos, et traditos, et divinos creditos... Sunt igitur V. T. libri omnes numero 22; tot enim etiam litteras, ut audivi, apud Hebraeos esse traditum est. Ordine ac nomine singuli sunt ita. Primus Genesis... Indices et post hunc Ruth; rursum ex ordine quatuor Regum, quorum primus et secundus in unum librum computantur, tertius et quartus pariter in unum... Prophetiae duodecim (minores) in unum librum numerati; dein Isaias, Ieremias et cum ipso *Baruch*; Lamentationes, *epistola*... Haec V. T. libri sistuntur. » Numerat scilicet omnes protocanonicos excepto l. Esther et addito l. Baruch. Tam ponit catalogum omnium librorum N. T. et concludit: « Hi sunt salutis fontes, ut qui sitit, horum eloquiis impleatur; *in his solis pietatis doctrina annuntiatur; nemo iis addat*, neque ab iis aliquid subtrahat. De his Dominus

(1) Epistolam festalem genuinum Athanasii foetum esse Maurini non dubitant T. I. p. 958. cf. etiam Ceillier T. II. p. 280; cf. Vincenzi contra suadere conatur, eam non esse Athanasii (Sessio IV. Trident. Conc. vindicata p. 103).

Sadducaeos pudore affecti... Sed maioris accuratioris causa scribendo etiam illud *necessario addo, quod scilicet sunt etiam alii libri extra hos, non in canonem quidem redacti, sed a Patribus designati, ut legantur recenter accedentibus et volentibus institui in doctrina pietatis*: Sapientia Salomonis, et Sapientia Sirach, et Esther, et Iudith, et Tobias, et doctrina quae dicitur Apostolorum, et Pastor. At vero, dilecti, *dum et illi sunt in canone et hi leguntur, nusquam apocryphorum mentio habetur*, sed haereticorum sunt commentum... ut velut vetera proferentes occasionem habeant fallendi simplices. »

*Synopsis Athanasiana* in numerandis libris sequitur ipsum genuinum Athanasium. Nonnulla tamen singillatim circa illam observanda sunt. Statim initio declarat, sermonem esse de libris Scripturae, qui sunt penes Christianos. « Omnis nostra Christianorum Scriptura divinitus inspirata est; libros autem non indefinitos habet, sed definitos et certo canone comprehensos. » Numerat deinde 22 libros ut Athanasius, indicans singulorum initium, ex quo videmus partes deuterocanonicas Danielis et Esther non distingui a partibus protocanonicis; l. Daniel enim incipit ab historia Susannae (Vulg. c. XIII.), l. Esther a somnio Mardochei (Vulg. c. XI. v. 2); ille totus inter 22, hic sicut apud Athanasium totus extra eum numerum ponitur inter libros, « qui non sunt quidem in canone sed leguntur tantum, » et « quibus contradicitur » (l. c. p. 168. 201). Additur nihilominus monitum p. 129, « iuxta quosdam veterum hunc librum Esther apud Hebraeos inter canonicos censi; » propterea admissio illo in canonem, iungendum esse librum Ruth cum libro Iudicum, ut maneat numerus 22. In enumeratione librum Baruch non nominat, sed in analysi subiecta catalogo recenset p. 167 cum Ieremia « et Baruch et Lamentationes et *epistolam*; » unde manifestum fit, in catalogo haec omnia comprehendi nomine Ieremiae.

Post libros in canone positos sequitur duplex alius ordo tam veteris quam novi Testamenti: ponuntur nempe a) libri quibus contradicitur (*ἀντιλεγόμενοι*), b) apocryphi.